

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

160-річчю
від народження та
100-річчю
від смерти
ІВАНА ФРАНКА
присвячується

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Том CCLXIX

Праці Філологічної секції

Львів — 2016

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT

Надруковано за ухвалою Видавничої ради
Наукового товариства імені Шевченка у Львові

Том видано завдяки
фінансовій підтримці Фонду Марії Фішер Слиш
НТШ в Америці

РЕДАКТОР ТОМУ

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Роксолана ЗОРІВЧАК, Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ,
Олег КУПЧИНСЬКИЙ, Євген НАХЛІК,
Леонід РУДНИЦЬКИЙ, Лукаш СКУПЕЙКО,
Назар ФЕДОРАК*

Остан СЕРЕДА

ІВАН ФРАНКО ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДОВЕЦЬКИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ 60-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Якщо подіям і діячам „Весни народів“ 1848 р. та „доби неоабсолютизму“ (50-ті рр. ХІХ ст.) Іван Франко присвятив чимало ґрунтовних розвідок і рецензій, то про українських народовців 60-х рр. ХІХ ст. писав принагідно, в контексті інших питань, здебільшого окреслюючи передумови формування українського радикального руху в Галичині, до якого, як відомо, належав сам*. Втім письменник постійно вирізняв в українському русі „генерацію 60-х років“ як окреме покоління, відокремлюючи його від „генерації найстарших, що затямили ще 40-і і 50-і роки“, та „нової генерації, що в 70-х роках почала ставити перші кроки“¹, а отже, виокремлював це десятиліття як своєрідний період українського суспільного життя в Галичині. Нові політичні чинники, такі як „настання конституційної ери“, а згодом польське Січневе повстання 1863 р., на думку І. Франка, вирізняли шістьдесяті роки від попередніх десятиліть і загострили „глибокий розділ на прихильників і противників народної мови“ серед галицько-руської інтелігенції. Як наслідок, тоді остаточно сформувалися дві течії українського громадського життя — І. Франко називав їх „двома окремими таборами чи партіями“ — „староруська з виразним москвофільським відтінком“ і „народна з виразним українофільським відтінком“². Виділяючи 60-ті рр. ХІХ ст. в окремий період, він брав до уваги й внутрішню динаміку власне українського громадського життя — ця доба, на його думку, вирізнялася тим, що галицьке інтелектуальне життя живилося, головним чином, наддніпрянськими джерелами: „[...] в 60-х роках народний рух серед нашої тодішньої молодіжі був породжений віщим словом Шевченка, сильним особистим впливом Куліша і інших україн-

* Стаття є спробою стисло проаналізувати ключові аспекти і постаті українського народовецького руху 1860-х років у Галичині через призму поглядів і оцінок Івана Франка, а також охарактеризувати відносини двох середовищ українських громадських діячів, що належали до різних суспільних поколінь — 60-х і, відповідно, 70-х років ХІХ ст. І. Франко не залишив окремого академічного дослідження політичних і культурних процесів серед українців Галичини в період так званих конституційних експериментів у монархії Габсбургів.

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 41.— С. 348. Про суспільний контекст формування покоління І. Франка див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856—1886).— К., 2006.— С. 398—406.

² Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.— С. 313.

ців, значить, його вихідною точкою були ідеї й погляди, вироблені на Україні“³.

Серед народовецького покоління 1860-х рр. І. Франко розрізняв дві менші групи — діячів початку десятиліття (Ксенофонт Климкович (1835—1881), Федір Заревич (1835—1879), Володимир Шашкевич (1839—1885), Анатоль Вахнянин (1841—1908), Омелян Партицький (1840—1895) і тих, хто проявив себе у громадському житті вже в його другій половині: Володимира Навроцького (1847—1882), братів Олександра (1847—1926), Осипа (1844—1889) та Володимира (1850—1883) Барвінських, Данила Тяничкевича (1842—1906) та Володимира Лучаківського (1838—1903)⁴. Створення Товариства „Просвіта“ 8 грудня 1868 р., на думку І. Франка, поклато початок новому етапові в історії народовецького руху: „Заснування „Просвіти“ було немов би довершенням організаційних змагань галицьких народовців 60-их років, переходом від ефемерних груп до постійної органічної праці...“⁵ або ж „закінченням доби галицького українофільства“ як такого, позначене швидким переходом від радикальних і ліберальних поглядів до консервативних і клерикальних⁶. Критичну дискусію Михайла Драгоманова з народовецьким середовищем першої половини 70-х рр. ХІХ ст., що розпочалася на сторінках львівського часопису „Правда“, І. Франко розглядав як один із переломних моментів в інтелектуальному формуванні освічених галицьких українців, оскільки друга половина 70-х рр. ХІХ ст., коли М. Драгоманов і коло молодих людей, яке згуртувалося навколо нього, „почало європеїзувати галицьких русинів“⁷, вчений і письменник сприймав як ту „вихідну точку“, від якої можна було починати відлік злету і глибокого перевороту українського національного життя в Галичині⁸.

Перші відомості про суспільні процеси 60-х рр. ХІХ ст. в Галичині І. Франко отримав, ще будучи гімназистом у Дрогобичі, коли читав публікації про громадські і культурні питання, зокрема фонетичний правопис, у галицьких періодичних виданнях, цікавився постаттю і поглядами Пантелеймона Куліша⁹. Ще перед закінченням гімназії І. Франко листувався з львівським народовецьким студентським товариством „Дружній лихвар“, яке навіть доручило йому „зав'язати в Дрогобичі між молоддю громаду...“¹⁰ — очевидно, продовжуючи традицію учнівської громади, що

³ Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Франко І. Зібрання творів.— Т. 41.— С. 474. Подібну характеристику наддніпрянському впливові на Галичину знаходимо й в інших працях І. Франка різних років („Аж в 60-х роках під впливом української літератури в Галичині теж відновлюється власна література народною мовою. Твори Шевченка і особистий вплив Куліша наповнюють незвичайним натхненням ширше коло молоді...“). Див.: Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Там само.— С. 86).

⁴ Франко І. Українсько-руська (малоруська) література.— С. 86—87.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.— С. 326.

⁶ Франко І. Українські „народовці“ і радикали // Франко І. Зібрання творів.— К., 1980.— Т. 28.— С. 204.

⁷ Франко І. Українці // Там само.— Т. 41.— С. 191.

⁸ Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в.— С. 471.

⁹ Франко І. Postscriptum про Вол[одимира] Стебельського // Франко І. Зібрання творів.— К., 1982.— Т. 36.— С. 57; Бандрівський К. Спогади про Франка-школяра // Спогади про Івана Франка / Упоряд. М. Гнатюка.— Львів, 1997.— С. 51—52.

¹⁰ Франко І. Лист до Ш. Сельського, 11 квітня 1875 р. // Франко І. Зібрання творів.— К., 1986.— Т. 48.— С. 17.

вперше була заснована в Дрогобицькій гімназії ще близько 1864 р.¹¹ Однак оцінки народовецького руху з'явилися з-під його пера лише внаслідок першого особистого досвіду участі в громадському житті наприкінці наступного десятиліття. Тоді І. Франко познайомився з кількома яскравими представниками народовецького руху 1860-х років, що представляли майже весь його спектр,— Остапом Терлецьким (1850—1902), Володимиром Навроцьким (1847—1882), Володимиром Барвінським, Данилом Танячкевичем та ін. Якщо два перші діячі, особливо В. Навроцький, втілювали в уяві І. Франка позитивні риси галицького українолюбства 60-х рр. XIX ст., то його ставлення до більшості народовців було радше критичним. Наприклад, тоді ж він зіткнувся з колишнім діячем народовецької громади у Самборі Володимиром Стебельським (1847—1891), про якого чув ще гімназистом у Дрогобичі. Некоректна поведінка В. Стебельського, що „перейшов свою карколомну дорогу з українофіла на москвофіла, а згодом на співробітника польських газет“, назавжди залишила поганий спогад у пам'яті молодого студента, і досить нейтральна розвідка про нього молодого дослідника Юліяна Чайківського¹², що з'явилася друком майже аж через три десятиліття, викликала негативну рецензію, побудовану на особистих враженнях. У ній І. Франко підкреслював брак „серйозності думання“, „маломіщанську погорду до мужика“, „реверенцію до шляхти“ В. Стебельського¹³.

Згодом, 1883 р., І. Франко ввійшов у комітет для підготовки видання творів В. Навроцького при новоствореному „Етнографічно-статистичному кружку“ студентського товариства „Академічне братство“ і залучив до нього також О. Терлецького¹⁴. Тоді ж І. Франко почав збирати матеріали до цього видання, зокрема, до нього потрапили раніше конфісковані особисті папери О. Терлецького та В. Навроцького. Серед них було чимало різноманітних рукописів, датованих 1860 рр., головним чином, листи. Згодом І. Франко кілька разів згадував про „коло 70 листів самого Навроцького і кількох сот листів різних людей із 60-их років“¹⁵, що були в його розпорядженні. А в листі до М. Драгоманова від 15 січня 1888 р. він повідомляв про думку видати другий том матеріалів про В. Навроцького — „листування круга молодих людей 60-х літ“ і зазначав: „У мене є тих листів кілька сот, а між ними 5 листів Федьковича“¹⁶ (як відомо, цей план не вдалося реалізувати). Працюючи над укладанням матеріалів про В. Навроцького, І. Франко натрапив і на рукописні газети учнівських громад та інші „пам'ятки молодих літ“ його товаришів¹⁷. Значна частина цих джерельних матеріалів залишилася в архіві І. Франка, деякі з них він

¹¹ Серед О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2001.— Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля.— С. 378—392.

¹² Чайківський Ю. Володимир Стебельський. Життєпис і характеристика.— Львів, 1905.

¹³ Франко І. Postscriptum про Вол[одимира] Стебельського.— С. 57—67.

¹⁴ Про видавничу діяльність І. Франка в „Етнографічно-статистичному кружку“ див.: Якимович Б. Іван Франко — видавець. Книгознавчі та джерелознавчі аспекти.— Львів, 2006.— С. 124—145.

¹⁵ Франко І. [Доктор] Остап Терлецький. Спомини і матеріали // Франко І. Зібрання творів.— К., 1982.— Т. 33.— С. 355.

¹⁶ Франко І. Зібрання творів.— К., 1986.— Т. 49.— С. 136—137.

¹⁷ Франко І. [Доктор] Остап Терлецький.— С. 307.

згодом опублікував у часописі „Житє і слово“¹⁸. Окремо слід відзначити збір і публікацію листів і рукописів Юрія Федьковича з 60-х рр. XIX ст., а також працю у 1901—1902 рр. над кількатомним львівським виданням творів видатного буковинського письменника¹⁹.

Отже, перші оцінки народовців з'явилися у творах І. Франка внаслідок розчарування від досвіду конфліктних взаємин з ними в контексті судового процесу й ув'язнення у 1877—1878 рр. У вміщеній у збірнику „Молот“ (1878) статті „Критичні письма о галицькій інтелігенції“, що була своєрідною реакцією на антисоціалістичні публікації о. Данила Танячкевича, І. Франко підбив негативний підсумок усього українського руху в Галичині, починаючи від „Весни народів“ 1848 р.: „Кожному, хто з якою-небудь застановою дивився на цілий рух нашого так званого „відродження“ від р. 1848, звісно, що виявши коротеньку живішу хвилю в самім початку, весь той рух відзначається дивною пустотою мислі, пустотою бесіди і пустотою діла“²⁰. У тій самій статті І. Франко характеризував народовецький напрям як „ліберально-народову“ партію і з соціалістичної точки зору намагався довести неморальність ліберальних засад („буржуазних інстинктів“) своїх опонентів, закидаючи їм брак „поступової думки“ і знання „живого народу“²¹.

Хоч з часом підходи І. Франка до оцінки суспільних явищ дещо змінилися, галицькі народовці як 60-х, так і 70-х рр. XIX ст. залишалися в його сприйнятті тим середовищем, від якого змушене було відштовхнутися „радикально-прогресивне українофільство“, що прагнуло реальної праці над економічним й освітнім зростанням простого люду²². Як правило, І. Франко віддав своєму поколінню суспільний пріоритет і лише вимушено погоджувався на визнання попередніх здобутків ранніх народовців. У полеміці з народовецьким табором, що знову загострилася в середині 80-х рр. XIX ст., він визнавав, що не був першим у Галичині, хто звернувся до народної мови і перераховував своїх попередників: „Я не був першим взагалі, бо до народного наріччя першим у нас звернувся Маркіян Шашкевич на початку четвертого десятиріччя цього віку, і з того часу ніколи не переривався ряд письменників, що писали народною мовою — досить буде назвати Вагилевича, Головацького, Устияновича (батька), Могильницького, Трещаківського, Федьковича, Заревича, Климковича, Вахнянина. Не був я також першим у тому періоді, бо на той час вже писали Барвінські, Навроцький, Верхратський, Лучаківський та інші“²³. Проте, співвідносячи свої і свого середовища погляди і дії з наро-

¹⁸ Із переписки наших літературних і політичних діячів // Житє і слово.— 1894.— Т. 1.— С. 116—124; 1895.— Т. 3.— С. 13—21; 1895.— Річн. 2.— Кн. 2.— С. 177—181.

¹⁹ Якимович Б. Іван Франко — видавець.— С. 256—272.

²⁰ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібрання творів.— К., 1980.— Т. 26.— С. 75.

²¹ Здебільшого саме ці категоричні оцінки галицького народовецького руху стали легкою „здобичкою“ радянських псевдомарксистських дослідників, що на їх основі представляли І. Франка критиком „української ліберальної буржуазії“ (Товстуха Я. П. Іван Франко про суспільно-політичний рух у Галичині 50—60-х років XIX століття // Питання історії СРСР.— Львів, 1958.— С. 28—47).

²² Франко І. Дещо про польсько-українські відносини // Франко І. Зібрання творів.— К., 1986.— Т. 46, кн. 2.— С. 266.

²³ Франко І. Галицьке українофільство (Відповідь на „Уваги русина“) // Там само.— К., 1985.— Т. 46, кн. 1.— С. 442—443.

довецькими, І. Франко протиставляв патріотизм, що виріс на основі емоцій і почуттів у 1860-х роках, патріотизму на основі „реальної науки“, що був важливий для формування покоління 1870-х років, відповідно, „пусте резонерство“, „пусту фразеологію“ — „реальній праці“, практичній діяльності на соціально-економічній основі, „українофільський ентузіазм“ — послідовній європеїзації українського інтелектуального життя і т. ін.

Мабуть, найдошкульнішу критику ранніх народовців І. Франко подав у газетному дописі „Українські „народовці“ і радикали“, вміщеному 1891 р. на сторінках „Kurjer-a Lwowsk-ogo“. В атмосфері поляризації взаємин між діячами народовецького і радикального напрямів, що виникла після створення Русько-української радикальної партії і проголошення польсько-української угоди („ нової ери“) 1890 р., І. Франко у полемічному дусі продемонстрував своє критичне ставлення до галицьких народовців 60-х рр. XIX ст. Окремі описи середовища ранніх народовців були радше схожими на доволі ущипливі саркастичні карикатури. Ось як, наприклад, І. Франко представляв діяльність учнівських народовецьких громад: „Не були це навіть гуртки для самоосвіти; збиралися там, декламували вірші Шевченка, фантазували про Україну, нарікали у найзагальнішій формі на „ворогів“ і „тиранів“, під якими розуміли всіх — від ляха і москаля до професора, котрий вчора поставив двійку замріяному декламаторові“²⁴. Під найгострішим вістрям критики опинилося народовецьке романтичне козаколюбство, яке для І. Франка символізувало повну відірваність від життя: „Буйна фантазія, марення, що розпливалися в розкішних краєвидах України, степів і ярів, в широких, хоча і неясних уявленнях про козацьку волю і славу, про славетне минуле, про боротьбу за віру і тому подібне заступали їм реальний світ“²⁵.

Схожі оцінки, які приблизно тоді ж висловлював І. Франко в особистих дискусіях, також свідчили про його несприйняття діячів пізньоромантичної доби. Богдан Лепкий, згадуючи про суперечку свого батька, Сильвестра Лепкого, з І. Франком 1892 р., розглядав її як прояв світоглядного конфлікту: „Батько хвалив Устияновича [...] Оба вони (батько і Корнило Устиянович) належали до народовців 70-х років, до останніх могікан нашого романтизму. Інша річ — Франко, який тоді захоплювався Золя і реалізмом та визначався радикальними поглядами в політиці. Для нього Корнило Устиянович був людиною з другого табору, фразер, декламатор, козак з лицарською грандецою“²⁶. К. Устиянович (1839—1903) і справді на початку 1870-х рр. успішно виступав як декламатор на народовецьких Шевченківських вечорах²⁷, але в устах І. Франка означення „декламатор“, що характерно йшло в одному ряду з „фразер“ і „козак“, вказувало на несприйняття романтичної емоційності та театральності попереднього покоління.

До систематичнішого і зваженішого викладу історії першого десятиліття народовецького руху І. Франко перейшов уже на початку XX ст. — як історик української літератури, яку він завжди трактував досить ши-

²⁴ Франко І. Українські „народовці“ і радикали.— С. 199—200.

²⁵ Там само.— С. 199.

²⁶ Лепкий Б. Іван Франко // Спогади про Івана Франка.— С. 238—239.

²⁷ Відгуки про декламації К. Устияновича див.: Правда.— 1870.— Ч. 3.— С. 144—145; Основа.— 1871.— Ч. 28.— 21 квіт.— С. 218.

роко — як „історію розвою духового життя народу“. При цьому аналізові власне літературних творів галицьких народовців він приділив порівняно небагато уваги, натомість розкрив чимало суспільних і політичних аспектів виникнення їхнього руху. У відомій праці „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.“ (1910) І. Франко розглянув основні інституції громадського життя того часу й проаналізував зміст публікацій у народовецьких часописах „Вечерниці“ (1862—1863) — „першому виразному осередку народовецького руху в Галичині“, „Мета“ (1863—1865), „Нива“ (1865), „Русалка“ (1866), „Правда“ (1867—1870). Всі вони виходили друком недовго, і „ся недовговічність українофільських видань, що в значній мірі була спричинена недбалістю самих видавців і браком партійної організації, була також сильним оружжям у руках противників, які все могли говорити про фантастичність українських мрій і про те, що ті мрії серед галицької молодіжці піддержуються ворогами руського народу“²⁸.

У „Нарисі...“ та в інших розвідках того часу І. Франко також подає короткі силуетки народовецьких діячів початку 60-х рр. XIX ст. Мабуть, найприхильніше І. Франко охарактеризував Костя Горбала (1836—1909) — сина вбогих ремісників зі Станіславщини, що на зламі 50—60-х років XIX ст. навчався у Чернівецькій гімназії, а 1861 р. вступив до Львівського університету. Разом зі своїм найближчим приятелем, студентом богослов'я Антоном Кобилянським (1837—1910), він познайомився в Чернівцях, А. Кобилянський видав 1861 р. дві брошури „Holos na holos dlia Halycyny“ та „Slovo na slovo do Redaktora „Slova“. А. Кобилянський доримувався виразно антиклерикальних поглядів і переносив їх у мовно-правописну сферу та пропонував запровадити латинську абетку в українській мові. На думку І. Франка, „в обох тих брошурках, а особливо в тих причинках, що вийшли з-під пера Горбала, почувся уперве в Галичині (після пліснявої дрімоти 50-х років) свобідний, народолюбний і, як на ті часи, радикальний голос. Чути було стук нового духу часу до зачинених наглухо воріт галицько-руського шкаралупництва“²⁹.

Згодом і К. Горбаль, і А. Кобилянський, продовжуючи демократичні традиції раннього народоцтва, підтримували добрі взаємини і з українськими діячами лівого напрямку, послідовниками М. Драгоманова. Про свої особисті взаємини з К. Горбалем І. Франко згадував так: „В Стрию й я познайомився з ним десь у 1883 році, кілька разів бував у нього в домі, любувався його гарною бібліотекою [...] та ще більше любувався живою, палкою, розумною розмовою господаря та його простим, товариським поведженням зо мною, страшним тоді „арештантом“ та „революціонером“, якого інші знайомі з острахом оминали на вулиці. Горбаль належав до тих рідких людей, що з бурь життя, в яких зламалась їх енергія, все-таки виносять золоте серце та щирі прихильність до чоловіка й його змагань. Свобідний, ніякою догматикою неотінений погляд на людські відносини заховав Горбаль до останнього часу“³⁰.

²⁸ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.— С. 322.

²⁹ Франко І. Кость Горбаль // Франко І. Зібрання творів...— К., 1981.— Т. 34.— С. 368.

³⁰ Там само.— С. 370.

Зважену оцінку творчості та громадської діяльності від І. Франка отримав Володимир Шашкевич — „як поет виявив дуже гарний і симпатичний талант, гідний стати обік свого батька, але життя його склалося так, що не дозволило йому розвинути той талант так, як можна було надіятися“. З публіцистичних творів В. Шашкевича І. Франко звернув увагу на „ряд інтересних дописів до газети „Русь“ [...] які, хоч би задля самого імені автора, варто би було разом із його поезіями передрукувати“³¹. Опубліковані у часописі „Русь“ 1867 р. статті В. Шашкевича справді творять цілісний публіцистичний цикл і сигналізують про важливий перелом у народовецькій суспільній думці. У них містилися аналіз історії українського громадського життя в Галичині, заклики утворення окремого „русько-народного“ товариства для видання освітньої літератури та, зокрема, встановлення пам'ятника Т. Шевченкові у Львові³².

І. Франко завжди схвально відгукувався й про діяльність визначного польсько-українського письменника, „хлопомана“ з Наддніпрянщини Павлина Свенціцького (1841—1876). У розвідці „Руський театр у Галичині“ (1885) він характеризує його як унікальну постать у польському середовищі і схвально відгукується про його вплив на українофільські кола Галичини: „[...] була то серед тодішньої українофільської громади на всякий спосіб перворядна сила, чоловік дуже спосібний і владаючий непослідньою наукою, широтою та свіжістю поглядів, поляк з України родом, знав він дуже гарно мову і звичаї українського народу, а zarazом jako щирый демократ і чоловік поступовий був серед тодішніх поляків появою зовсім незвичайною“³³. Йому, щоправда помилково, І. Франко навіть приписував роль ініціатора появи перших народовецьких видань³⁴.

Однак з найбільшою симпатією І. Франко сприймав свого старшого товариша, колишнього учасника станіславівської народовецької громади Остапа Терлецького, присвятивши йому окрему біографічну розвідку. Більша частина біографічної силуетки присвячена студентському життю О. Терлецького у Відні в наступному десятилітті, зокрема, промовам і головуванню у віденському студентському товаристві „Січ“ і зв'язкам з М. Драгомановим, а тоді — участі у так званих соціалістичних процесах. Проте І. Франко зміг охарактеризувати також й участь О. Терлецького в народовецьких громадах 60-х рр. XIX ст.³⁵ Текст біографічного нарисув свідчить, що І. Франко добре відчував дух і знав чимало подробиць з листування молодих народоців. Хоч при описі діяльності громад він і надалі іронічно критикував романтичне козаколюбство народоців, загальний тон його оповіді вже не був таким уципливим, як раніше, і змальовував народоців з певною симпатією: „Ті громади, зав'язувані потаємно з метою самоосвіти та піддержування патріотичного духу, мали між собою тісні, дружні зв'язки, видавали рукописні газети, збиралися на спільні засідання, де відчитувано та обговорювано власні письменні проби,

³¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.— С. 319.

³² Мости Великі, 16 мая 1867 [р.] [Шашкевич В.] Про що нам дбати // Русь.— 1867.— Ч. 15.— 19 трав.— С. 3; Мости Великі, 8 червня 1867 [р.] [Шашкевич В.] // Там само.— Ч. 22.— 13 черв.— С. 3—4.

³³ Франко І. Руський театр у Галичині // Франко І. Зібрання творів.— Т. 26.— С. 365.

³⁴ Франко І. Українські „народовці“ і радикали.— С. 201.

³⁵ Франко І. Д[окто]р Остап Терлецький.— С. 307.

декламовано твори Шевченка та Федьковича, обговорювано справи народовецьких видань, збирано складки на літературні та просвітні цілі. Духовим осередком того громадського руху була львівська Громада, а головню Данило Танячків, тоді ще слухач теології, натура наскрізь ентузіастична, здібна запалювати себе й запалювати інших. Він обсилав ученицькі громади листами або з'їжджав сам чи присилав кого іншого на інспекцію. Ми сьогодні ледве можемо уявити собі той запал, що панував тоді серед гімназійної молодіжні“³⁶.

Однак майже всі народовецькі діячі, що посіли чільні позиції в народовецькому русі у наступному десятилітті, у 70-х рр. XIX ст., отримали доволі критичні й здебільшого саркастичні оцінки І. Франка: „фабриканти дешевих шкільних підручників“, „довгий ряд народоців-педагогів, яких просвітна діяльність заповнює, головне, книжкову продукцію 70-х років“. Як правило, він віддавав належне активності їхньої просвітної і педагогічної діяльності, але водночас вказував на невисоку вартість їхньої наукової та літературної продукції, пересічність таланту й обмежений смак. У „Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.“ під дотепно-уципливим поглядом І. Франка у цьому ряді опинилися Омелян Огоновський (1833—1894): „Ставши головою „Просвіти“, він узявся також до фабрикування популярних брошур, та й тут продукував товар дуже невисокої вартості“, Омелян Партицький — „завзято кастрував не лише Шевченкові вірші, але також твори інших письменників, які не підходили під його дуже обмежений естетичний смак“, Іван Верхратський (1846—1919) — „поза самим собою не бачить нічого“, Анатоль Вахнянин — „чоловік, без сумніву, показний і талановитий, але з трохи пересадними генеральськими та дирижорськими претензіями“³⁷. Не такими уципливими у „Нарисі...“ були Франкові оцінки Василя Ільницького (1823—1895), Олександра Барвінського, Юліяна Романчука (1842—1932), Олександра Борковського (1841—1921), нейтральними — Юліяна Целевича (1843—1892) і Дем'яна Гладилевича (1846—1892).

Очевидно, під впливом особистого несприйняття „нової ери“ 1890 р., І. Франко особливо критично ставився до пошуків політичної співпраці народоців з польською політичною елітою у 60-х рр. XIX ст. Такі спроби, на його думку, лише руйнували авторитет народоців, а їх практичні результати були мінімальними. Так, видання часопису „Русь“ (1867) „дискредитувало кількох здібних молодих працівників, назавжди зламало їм письменницьку кар'єру“³⁸, а невдала угодова акція Юліяна Лаврівського (1819—1873) та спроба видання часопису „Основа“ (1870—1872) привели до того, що за „руським народництвом завше добачувано польський хвіст...“³⁹.

Як бачимо, І. Франко не брав до уваги зв'язку між політичною угодою 1869 р. та інтенсивною публікацією українських шкільних підручників авторства народоців у Галичині у 70-х рр. XIX ст. Ніхто не зауважує його і серед сучасних дослідників суспільно-політичних процесів кінця 60—70-х рр. XIX ст.

³⁶ Франко І. Д[окто]р Остап Терлецький.— С. 306.

³⁷ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.— С. 353—356.

³⁸ Франко І. Де що про польсько-українські відносини.— С. 265.

³⁹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.— С. 360.

Насправді, після обрання 1870 р. Ю. Лаврівського головою Товариства „Просвіта“ воно отримало субсидію Галицького сейму на видання шкільних гімназійних книжок. Усього за 1869—1876 рр. Товариство видавало 22 підручники для гімназій і народних шкіл загальним тиражем понад 15 тисяч примірників. Згодом ці функції перейняли Товариство ім. Шевченка та Руське педагогічне товариство⁴⁰. Отже, перше покоління галицько-українських діячів, яке систематично вивчало твори Т. Шевченка на гімназійній лаві, з'явилося, власне, у 1870-х рр. Нові гімназійні „Читанки“, які уклали Омелян Партицький (1871) і Олександр Барвінський (1870—1871), вперше в історії галицького шкільництва утверджували національну ідентифікацію з Наддніпрянською Україною і новий український національний літературний канон, побудований навколо постати і творчості Т. Шевченка. Із впровадженням нових підручників освіти в галицьких гімназіях вперше почала сприяти формуванню української національної ідентичності в молоді.

Прикметно, що, характеризуючи „галицько-руське українофільство“ 1860—1870-х рр., І. Франко виділив у його історії дві фази: 1860-ті рр., коли, головню, велися теоретичні дискусії з мовно-правописних питань, і другу — з кінця 1860-х рр., коли зародилися і розвинулися народовецькі суспільно-політичні інституції. Як правило, І. Франко розрізняв поняття „народовство“ і „українофільство“ та звертав увагу на той момент, коли „українофіли стають народовцями“ — тобто кінець 60-х рр. XIX ст. Оцінюючи критичні погляди В. Навроцького та О. Терлецького щодо романтичного козакофільства і „теоретичного українофільства“, він надавав більшої ваги зверненню народовців до щоденних соціальних проблем українського галицького селянства⁴¹.

Потужні суспільні й культурні зрушення, зокрема щодо національної ідентифікації, які відбулися серед освічених галицьких українців у 60-х рр. XIX ст., не зустріли захопленого відгуку І. Франка, можливо, тому, що в 70-х рр. XIX ст. основні чинники, які впливали на ідентичність молоді попередньої доби — „культ Шевченка“, „Кулішівське козаколюбство“, „правописне питання“, „танячкєвичівський ентузіазм“ тощо — сприймалися вже у світлі позитивістської доктрини. Аналізуючи формування Франкового покоління та значення спільних літературних захопленнь, історик Ярослав Грицак підкреслює, що, на відміну від діячів попереднього десятиліття, „для Франкового покоління Шевченко не міг бути незаперечним авторитетом“⁴². Можемо припустити, що змінився і тип читання — на зміну емоційному, голосному та „інтенсивному“ читанню вибраних творів „українських пророків“ прийшло критичне, мовчазне, „екстенсивне“⁴³. Для багатьох ранніх народовців поезії Т. Шевченка, літературні та історичні твори інших наддніпрянських авторів були головним чинником усвідомлення себе частиною української нації — найбільше за-

⁴⁰ Середяк А. Діяльність товариства „Просвіта“ в 1868—1914 рр. // Нарис історії „Просвіти“ / За ред. І. Мельника. — Львів; Краків; Париж, 1993. — С. 19, 24—25.

⁴¹ Франко І. [доктор] Остап Терлецький. — С. 313.

⁴² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. — С. 403.

⁴³ Про особливості рецепції декламатійного читання творів Т. Шевченка див.: Серєда О. Перші публічні декламації поезій Тараса Шевченка та шевченківські „вечерниці“ в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2013. — Вип. 23. — С. 18—33.

хоплення викликали романтичні твори про козацьке минуле, внаслідок чого Шевченків поетичний простір з Дніпром, степами і могилами ставав національним простором і галицьких русинів-українців. У тогочасному листуванні та пізніших спогадах, пояснюючи джерела і чинники прийняття української ідентифікації чи відмови від неї, галицько-руські діячі часто вживали поняття національної ідеї, досягнутої за допомогою читання художньої літератури.

Натомість із коментарів І. Франка різних років можна побачити, що в народовцях 60-х рр. XIX ст. його особливо драгували характерні риси емоційної поведінки діячів романтичної доби: „воднянистий і бомбастичний стиль“, „ентузіастичний сентименталізм“, „пустословні тиради“, „пуста патріотична фразеологія“ тощо. Його досвід формування української національної ідентичності у зміненому інтелектуальному та суспільному контексті 70-х рр. XIX ст. був іншим — і хоча тогочасне українське національне життя в Галичині видавалося І. Франкові надзвичайно слабким, зокрема й тому, що зменшився вплив наддніпрянських діячів, воно вже спиралося на мережу чинних національних інституцій. Під останніми можемо розуміти і різні громадські товариства, і взагалі будь-які сталі суспільно-культурні практики, співучасть у яких свідчила про належність до певної нації. Наприклад, щорічне проведення „Шевченківських вечериць“ стає звичасною практикою громадського життя Львова, а тоді й менших міст Галичини на зламі 70-х рр. XIX ст. Важливо, що у 1860—1870-х рр. зазнає докорінних змін система шкільної освіти, що ще на початку 60-х рр. XIX ст. сприймалась як така, що приглушувала у школярів національні почуття. Народовці 1860-х років сформували першу більшу групу інтелігенції з новочасною українською національною ідентичністю серед галицьких українців. В їх середовищі розроблялися ідеологічні засади, політичні програми, організаційні основи, спираючись на які надалі розвивався український національний рух у Галичині. Проте ці здобутки народовців, хоч і не залишилися поза увагою І. Франка, видавалися не такими значущими в контексті нових соціальних і інтелектуальних викликів наступних десятиліть XIX ст., коли розвиток українського національного руху обґрунтовувався уже не романтичними візіями, а новими соціальними доктринами.

У статтях І. Франка відчувається, що він не сприймав багатьох народовецьких діячів насамперед на особистісному рівні. Цікаво, що, описуючи вплив М. Драгоманова на галицьке українське суспільство, він наголошував на пропагуванні не ідеологічних (соціалістичних), а етичних принципів: цілісності, щирости, простоти і постійности виконання своїх зобов'язань, „явного й рішучого висловлювання своїх переконань і поступування, згідного з тими переконаннями“ — тобто тих рис, яких, на його думку, бракувало попереднім поколінням галицьких діячів⁴⁴.

У 70—90-х рр. XIX ст. І. Франко виступав ідеологічним опонентом багатьох народовців, що розпочали громадську діяльність у 1860-х роках, тому його заангажованість у суспільній полеміці могла переважати над об'єктивністю дослідника. Проте в той же час він працював над збереженням і популяризацією спадщини тих діячів раннього народовецького руху, кого вважав своєрідними попередниками радикальної течії в Галичи-

⁴⁴ Франко І. З останніх десятиліть XIX в. — С. 486.

ні. Надалі у студіях, написаних вже на початку ХХ ст., І. Франко змалював широку картину громадського життя Галичини 60-х рр. ХІХ ст., яка передає як його унікальні враження учасника суспільних процесів у Галичині, так і притаманне йому глибоке розуміння динаміки новочасного українського національного руху.

Ostap SEREDA

IVAN FRANKO'S VIEWS ON THE NARODOVTSI MOVEMENT
IN HALYCHYNA IN THE 1860s

Ivan Franko wrote about the *narodovtsi* (populist) movement in the 1860s specifically and in the context of other issues, constantly emphasizing their definite role in the Ukrainian social and public movement, and distinguishing this decade as an important period in the Ukrainian life of Halychyna. The appearance of the *narodovtsi* movement is connected with the division of Halychyna's intellectuals into supporters and opponents of using the Ukrainian language for belles-lettres. I. Franko not always adequately characterized the objectives of the *narodovtsi* movement: periodically, he was their opponent, but simultaneously he researches the heritage of the early *narodovtsi* movement participants, considering them to be the predecessors of the radical movement in Halychyna. In his works of the early 20th century, I. Franko revealed the profound understanding of the dynamics in the Ukrainian national movement.

Андрій ПАШУК

ІВАН ФРАНКО ПРО МАРКСИЗМ
І СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЗМ У КОНТЕКСТІ КРИТИКИ

Іван Франко трактував марксизм як певне вчення, яке з'явилося всередині ХІХ ст. і встигло охопити значні верстви робітничого класу, а також певні кола інтелігенції, налаштованої на захист соціально-економічних і політичних прав та свобод робітників країн Західної Європи. Водночас І. Франко виходив із загальноукраїнської платформи в пошуках відповіді на нелегкі соціально-економічні, політичні та національні питання життя українського народу загалом, галицького краю зокрема, тим більше, що вже в той час у суспільно-політичному житті України поширювалися марксистські, анархістські, соціалістичні погляди, які не могли не привернути увагу І. Франка.

Серед основоположних засад марксизму І. Франко звертає увагу на погляд К. Маркса та економічне питання, яке засновник марксизму вважав визначальною основою суспільно-історичного життя та розвитку людства. І. Франко був далекий від того, щоб заперечувати роль економіки як важливого чинника суспільного розвитку кожного народу і людства загалом. „Економічне питання таке важне, таке основне, що й при справі політичної самостійності всякого народу не то що поминути його не можна, але треба класти його як вихідну точку“¹. Але постає питання: чи можна економічний чинник підносити в ранг визначальної та всеохопної основи суспільно-історичного розвитку? Це питання непросте, бо є багато інших чинників суспільно-історичного розвитку, які не поступаються економічному.

Як зазначав І. Франко, на цю проблему звернули увагу західноєвропейські критики марксизму: „Варто взагалі звернути увагу на ту характерну зміну, яка в кінці ХІХ в. зайшла в розумінні движучих сил у історії людства. Особливо остатнє десятиліття ХІХ в. можна назвати епохою реакції против одностороннього марксієвського економічного матеріалізму чи фаталізму“². Отже, в чому полягає суть цього „економічного матеріалізму чи фаталізму?“ Відповідь доволі проста. „Для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації, то була поперед усього історія продукції. З продукції матеріальних дібр, мов літорослі з пня, виростали

¹ Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 45.— С. 279.

² Там само.— С. 283.